

О. Г. Гуменюк*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Стратегія розвитку сучасного українського суспільства в умовах соціально-економічних реформ об'єктивно потребує підвищення вимог до освітньої системи та професійної підготовки фахівців високої кваліфікації. Перехід педагогічної школи до ступеневої системи освіти передбачає оновлення змісту базової педагогічної освіти викладацького корпусу вищих навчальних закладів. Адже успішність навчально-виховного процесу обумовлена великою кількістю чинників, кожен з яких є надзвичайно важливим, і тому нехтування будь-якого з них обов'язково призводить до непорозумінь та зниження його ефективності. Одним із основних, якщо не найбільш вагомим чинником, що забезпечує результативність процесу навчання, є безпосередньо сам викладач. Саме до особистості викладача висувається ряд надзвичайно серйозних вимог. Серед них можна виділити головні, без виконання яких неможливо досягти якісного викладання, та другорядні, які власне не є обов'язковими для викладача, але саме вони розкривають неповторність його особистості, формують індивідуальність, що здатна навчати і виховувати іншу особистість. Як основні, так і другорядні вимоги стосуються психолого-педагогічної діяльності. Зокрема, високий рівень психолого-педагогічної культури викладача вищої школи — одна із головних та постійних вимог, яка знаходиться поряд із повагою до професії, до тих, кого навчаєш, наявністю спеціальних знань в окремо взятій галузі науки та ерудованістю у цілому. Усі зазначені характеристики не є вродженими. Вони набуваються систематично і наполегливою працею, величезною роботою педагога над собою. Не випадково, викладачів і педагогів багато, а обдарованих, талановитих, таких, що блискуче виконують свої обов'язки та сприймають їх як покликання, — одиниці. Відповідно, актуальність проблеми дослідження не викликає сумніву.

Аналіз наукових праць дослідників цієї проблеми (А. В. Барабанщиков, О. В. Бондаревська, М. М. Букач, О. Б. Гармаш, Т. В. Іванова, Н. О. Комар, С. С. Муцинов, О. П. Рудницька та багато інших) дає підставу стверджувати, що "психолого-педагогічна культура" як спеціальне наукове поняття не є усталеним і потребує всебічного розгляду, оскільки являє собою педагогічну систему і водночас елемент її, особистісне утворення, діалектичну інтегровану єдність психологічних цінностей, між якими існують певні зв'язки і відношення, що формуються, реалізуються і вдосконалюються у різноманітних видах професійної діяльності і спілкування, визначаючи характер і рівень останніх. Ця система є відкритою. Як відзначає С. С. Вітвицька, ідеал її — педагог-інтелігент із досконалим рівнем сформованості психолого-педагогічної культури — є постійним наближенням до ідеального "Я", нескінченним процесом самовдосконалення неповторної творчої індивідуальності¹. Л. Е. Орбан-Лембрик, характеризуючи творчу індивідуальність, зазначає, що її відрізняє усвідомлення своєї неповторності, унікальності у порівнянні себе з іншими індивідуальностями, чіткі цілі й мотиви власного саморозвитку, самоствердження та усвідомлення своєї компетентності, яку забезпечує система знань і умінь, переконань, самореалізація себе у певних видах діяльності, цілісність та гармонійна єдність індивідуальних властивостей, динамічність та неперервність саморозвитку, постійна робота над собою з метою зростання рівня власної культури, усвідомлення власної значущості з метою самоствердження у суспільстві².

На думку О. І. Гури, психолого-педагогічна культура діалектично пов'язана з усіма елементами особистісної культури: моральною, естетичною, розумовою, правовою,

© Гуменюк О. Г., 2008

* доцент кафедри філософії і політології Хмельницького університету управління та права, кандидат психологічних наук, доцент

¹ Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 14-28.

² Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. — К.: Академвидав, 2003. — 446 с.

екологічною тощо, оскільки вона є інтегральним показником інших видів культур, їх складовою і у той же час включає їх у себе³.

Більшість дослідників цієї проблеми стверджує, що психолого-педагогічна культура має дві форми прояву: статичну й динамічну. Статична форма відбиває її як наявний рівень, який забезпечує її подальший розвиток. Динамічна форма психолого-педагогічної культури виявляється у розвитку вміння реагувати на зміни, що відбуваються у навколишній дійсності й оточенні, удосконалювати себе відповідно до умов навколишнього середовища, використовуючи набуту систему психолого-педагогічних цінностей, що відповідає більш високим (конструктивному, евристичному, творчому) рівням культури.

Н. Є. Мойсеюк у цьому процесі розвитку вбачає сутність та діалектику психолого-педагогічної культури: статична форма переходить у динамічну, яка потім, заперечуючи саму себе, переходить у статичну, але на більш високому рівні розвитку культури викладача⁴. Прояв як статичної, так і динамічної форм, їх діалектична взаємодія відбувається лише у процесі професійної діяльності і спілкування, знаходячи відтворення у кожному із компонентів психолого-педагогічної культури.

У дисертаційному дослідженні В. М. Гриньової психолого-педагогічна культура розглядається як діалектична інтегрована єдність психолого-педагогічних цінностей: цінностей-цілей та цінностей-мотивів, цінностей-знань та технологічних цінностей, цінностей-властивостей та цінностей-відношень⁵. Вони є свого роду осями координат, на основі яких вибудовується модель психолого-педагогічної культури, які спрямовують і коригують у соціальному, духовному, професійному, особистісному просторі діяльність викладача. Указані цінності є структурними (відносно-стагічними) компонентами, які гармонійно пов'язані з функціональними (процесуальними) компонентами.

А. О. С. Газман вказує, що у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу головним засобом та носієм передання культури, духовних цінностей є неповторна індивідуальність викладача як носія культури з унікальною особистістю студента⁶. Психолого-педагогічна культура є феноменом вияву викладачем власного особистісного "Я" у професійній діяльності. Психолого-педагогічна культура є гармонією культури творчих знань, творчої дії, почуттів і спілкування.

Отже, *метою* нашого дослідження є визначення на основі аналізу сутності поняття "психолого-педагогічна культура викладача вищого навчального закладу" ролі і, що надзвичайно важливо, механізмів цього явища у системі сучасної вищої школи.

Відповідно до мети основними *завданнями дослідження* є:

- проаналізувати сутність поняття "психолого-педагогічна культура" як необхідної складової особистості викладача вищої школи;
- визначити пріоритетні шляхи формування психолого-педагогічної культури як важливої складової професіоналізму викладача вищої школи.

Очевидним є те, що у соціально-педагогічному аспекті психолого-педагогічна культура постає як явище соціальне, як характеристика особливостей психолого-педагогічної взаємодії поколінь, як засіб педагогізації навколишнього середовища. В аспекті діяльності педагогічних закладів психолого-педагогічна культура досліджується як сутнісна характеристика середовища, способу життя, особливостей психолого-педагогічної системи, як процес її руху до нового якісного стану. В індивідуально-особистісному значенні вона розглядається як вияв сутнісних властивостей особистості, професійної діяльності і спілкування викладача вищої школи.

Думка вчених з даного приводу незмінно розгортається у площині філософського осмислення поняття психолого-педагогічної культури як частини загальної культури суспільства, у рамках якого психолого-педагогічна культура розуміється як:

- система цінностей-регуляторів педагогічної діяльності (аксеологічний підхід);
- передумова, мета, засіб, інструмент психолого-педагогічної діяльності, рівень самореалізації у ній, її результат та критерій оцінки (діяльнісний підхід);

³ Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: Навч. посіб. / Укладач: О. І. Гура. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — С. 16-25.

⁴ Мойсею Н. Є. Педагогіка: Навч. посіб. — К., 2003. — 615 с.

⁵ Колошина В. Ф. Самоактуалізація викладача // Практична психологія та соціальна робота. — 2005. — № 1. — С. 7-9.

⁶ Кудіна В. В., Юрченко В. І. Психологія вищої школи. Курс лекцій. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. — 176 с.

- концентроване вираження особистості педагога (особистісний підхід).

Типи психолого-педагогічної культури, що історично склалися, відповідають типам розвитку людської цивілізації та характеру взаємодії між освітою у певну епоху.

Професійна діяльність викладача вищої школи вимагає наявності певних особистісних якостей, соціально-психологічних рис та властивостей, які прямо чи опосередковано пов'язані із психолого-педагогічною культурою. До них ми можемо віднести особистісні та загальногромадянські риси:

1) широкий світогляд, принциповість та стійкість переконань;

2) наявність громадянської позиції та цілеспрямованість;

3) національна свідомість, патріотизм та толерантність, щодо інших народів і культур;

4) гуманізм і соціальний оптимізм;

5) морально-педагогічні якості:

- моральна зрілість, справедливість та об'єктивність;

- високий рівень загальної і власне психологічної культури, педагогічне спрямування наукової ерудиції;

- особистісно-орієнтовані взаємини з людьми, комунікабельність;

- охайність та акуратність, чесність, дисциплінованість та вимогливість;

- педагогічні якості: науково-педагогічна творчість, працездатність, психологічна й педагогічна спостережливність, уява та інтуїція, володіння педагогічною технікою, педагогічний такт;

- соціально-перцептивні якості: високий рівень соціального сприйняття і самопізнання, активна інтелектуальна діяльність та науковий пошук, гнучкість та швидкість мислення у педагогічних ситуаціях, висока культура мови і мовлення, володіння мімікою, тоном голосу, поставою, рухами і мімікою;

- індивідуально-психологічні особливості: виявлення щирого інтересу до студентів і потреба у педагогічній діяльності з ними, висока інтелектуально-пізнавальна зацікавленість і допитливість;

- позитивна "Я" - концепція, високий рівень домагань, емоційна стійкість, витримка й самовладання, саморегуляція, самостійність у вирішенні важливих завдань;

- психолого-педагогічні здібності: адекватне сприйняття студента і безумовне прийняття його як особистості, проектування цілей навчання і прогнозування шляхів професійного становлення майбутнього спеціаліста;

- конструювання методичних підходів і здатність передбачати можливі результати, духовно-виховний вплив на академічну групу і особистість студента, організація розвиваючої інтеракції.

Власне, усі вищезгадані чинники ми можемо віднести до іміджу, який свідомо, чи несвідомо напрацьовує професіонал у будь-якій сфері діяльності, зокрема викладач вищої школи. Позитивний імідж сучасного викладача вищої школи тісно пов'язаний із психолого-педагогічною культурою його особистості. Зокрема, структура іміджу професіонала, передбачає наступні складові:

- образ, який виникає при першій появі викладача у студентській аудиторії і залишається за його відсутності;

- зовнішня складова (зовнішність, манери, хода, голос, міміка, одяг, зачіска);

- процесуальна складова (форми звертання, професіоналізм, енергійність, темперамент, виразність);

- внутрішня складова (інтелект, спосіб мислення, цілі, засоби їх досягнення, ерудиція).

Успішне поєднання елементів структури є важливою умовою високого рівня психологічної та педагогічної культури викладача.

Культура професійної діяльності викладача вищої школи допомагає йому у спілкуванні із студентською аудиторією та є умовою їх ефективної комунікації, співпраці. Важливим для напрацювання такого психолого-педагогічного культурного рівня, на наш погляд, є такі настанови:

- висока самооцінка (це необхідно кожній людині для збереження власної особистості);

- позитивне ставлення до життя у цілому та професії зокрема;

- віра у добро (сприймається як мораль сильної особистості, якою зобов'язаний бути кожен педагог);

- уміння бачити і відчувати свою роль у процесі навчання і виховання;
- уміння змінюватися, вдосконалюватися, навчатися.

Окрім зазначених настанов, на формування психолого-педагогічної культури викладача вищого навчального закладу впливають різні чинники. У першу чергу, це державна кадрова політика, яка у цій галузі повинна мати довготривалий і послідовний характер, прийняття радикальних мір, спрямованих на збереження існуючого кадрового потенціалу і створення умов для формування і зміцнення нового. Завдання кадрової політики мають включати наступне:

- максимальне врахування та сприяння розвитку інтеграційних тенденцій у галузі науки і освіти, створення єдиного освітнього простору та максимально сприятливих умов для реального входження у європейський освітній простір;
- турботливе ставлення до досвідченого старого покоління професорсько-викладацького складу, максимальна підтримка його професійної активності;
- активізація та якісне перетворення інноваційних здібностей та можливостей вузівського викладацького складу;
- створення соціально-економічних та організаційно-психологічних передумов для укріплення зв'язків системи вищої освіти зі своїми випускниками;
- створення сприятливих умов для залучення на роботу у вузі здібної, талановитої, обдарованої молоді, яка має нахил до педагогічної діяльності;
- дотримання відповідних пропорцій між дослідницькою та викладацькою діяльністю;
- дотримання прав автономії освітніх закладів у вирішенні своїх кадрових питань.

При цьому досить важливим є забезпечення рівних правових умов для викладачів навчальних закладів усіх форм власності.

Наступний впливовий чинник, який є особливо важливим у формуванні психолого-педагогічної культури, — це навчально-виховний процес, який зі студентської лави формує спеціалістів. На успішне втілення принципів гуманізації навчально-виховного процесу у вищій школі має бути спрямовано психологічну підготовку студентів. Для цього у процес навчання, окрім обов'язкових курсів психології, необхідно включати для різних спеціальностей спецкурси “Етика і психологія ділового спілкування”, “Психологія ділових взаємин”, “Психологія творчої діяльності” тощо.

Психолого-педагогічні знання допомагають спеціалісту подолати психологічний бар'єр до нового, інноваційного; розвивають уміння проектувати свою діяльність; структурувати соціально-культурний досвід на рівні знань, норм, цінностей; навчають педагогічному спілкуванню. Основою ефективного спілкування викладача є педагогічний діалог. Щоб зробити діалог ефективним, викладачу необхідно оволодіти такими вміннями:

- визначати мету спілкування та прагнути її досягнути шляхом аргументації на основі конкретних фактів, різних видів наочності;
- формулювати систему питань до співрозмовника;
- аналізувати відповіді співрозмовника та планувати подальший діалог з ним, враховуючи його знання, настрої та практичний досвід у використанні варіативності ситуацій;
- прагнути до досягнення взаєморозуміння у процесі спілкування, реагувати на правомірність аргументів та форму висловлення співрозмовника;
- дотримання невербального контакту із співрозмовником, відчувати його психологічний стан, орієнтуєчись на зовнішні ознаки.

Впровадження у практику професійно-педагогічної освіти нових технологій неможливе без ретельної підготовки генерації викладачів з новою педагогічною свідомістю. Опанування новітніх педагогічних технологій, побудованих на діалогічному підході, передбачає сутнісні зміни в організації навчально-виховного процесу. Варто поширити арсенал організаційних форм проведення занять, у першу чергу неформальних, у яких діалогічний метод стає домінуючим. У першу чергу повної сили слід надати диспутам, співбесідам, самоаналізу, “мозковим атакам”, моделюванню, конструюванню, захисту творчих проєктів, проблемним та ситуативним завданням, дидактичному театру, пошуку альтернативних рішень. Організація роботи передбачає варіативність змісту навчання, певну міру його вибору студентом. Тому діалогічний підхід у широкому розумінні дає плідні результати у системі професійної підготовки викладачів.

Не можна не враховувати ще один важливий чинник, який є особливо актуальним у формуванні психолого-педагогічної культури сучасного викладача вузу, — це фахові

знання. Кожен викладач зобов'язаний володіти системою знань із спеціальності. Важливим є те, що він має постійно оновлювати свої знання, займатися самоосвітою. Самоосвіта має включати такі аспекти, як: читання літератури з фаху, робота з електронними джерелами інформації, зокрема в Інтернеті тощо. В іншому випадку, у час, коли студенти також мають доступ до усіх цих інформаційних джерел, викладач втратить свій авторитет в очах студентів у разі своєї необізнаності.

Але не менш важливим чинником психолого-педагогічної культури є наявність самоповаги. Викладач, який себе поважає, не допустить зневажливого ставлення до іншої особистості. Без самоповаги не може бути повноцінного контакту, що заснований на взаємній повазі, визнанні права кожного відстоювати свої погляди і думки за умови, що вони не суперечать моральним принципам суспільства. На нашу думку, дотримання наступних наведених рекомендацій викладачам кращою мірою сприятиме практичній реалізації окресленого чинника:

- у будь-яких ситуаціях спілкування із студентами відстоювати свою точку зору лише на основі вагомої аргументації;
- уникати силового тиску на студента, якого прагнемо у чомусь переконати;
- не чинити опір і не обмежувати свободу вибору студента;
- якщо помилковість точки зору студента очевидна, то не варто одразу її заперечувати і критикувати, оскільки це підвищить цінність захоплення та примусить студента фіксуватися на помилках;
- не уникати дискусій та початкових негативних реакцій студентської аудиторії, якщо такі мають місце, адже, чим цікавіша ідея, чим оригінальніші точки зору, тим більше шансів викликати непогодження, протидію;
- зберігати у проблемній атмосфері психологічну стійкість, оскільки образливість та вразливість — риси характеру, на основі яких особа втрачає шанс повноцінного спілкування;
- якщо хочете надати студентові пораду, уникайте фраз “ти повинен”, “я тобі раджу”, краще кажіть так, наче ділитися власними думками та інформацією.

Отже, особистість викладача — це стрижньовий, системоутворюючий блок професійної компетентності педагога. Саме він визначає характер цілей та завдань педагогічної діяльності. Сподіваємося, що запропоновані шляхи формування педагогічної майстерності сприятимуть підвищенню рівня психолого-педагогічної культури викладача вищої школи, оскільки закладений у систему ціннісних орієнтацій, мотивів і стилю індивідуальної діяльності та спілкування педагога. Саме тому психолого-педагогічна культура є важливою сутнісною характеристикою, яка у поєднанні з іншими характерними ознаками, визначає унікальність та неповторність людини.

